

MARXISTÁK ÉS KERESZTÉNYEK DIALÓGUSA

I.

Marxizmus és kereszténység - korunk két legnagyobb hatásműve, legnagyobb tömegeket megmozgató eszmerendszere. Első közelítésben mégis úgy tűnik, hogy közöttük a párbeszéd elvileg lehetetlen, vagy legalábbis elméletileg megalapozatlan; hiszen a kereszténység centrumában a transzcendens isten áll, a marxizmus pedig tagad minden vallásos transzcendenciát. De ha így van, akkor miről tudnak tárgyalni egymással?

Nos, a dialógushoz vezető ut első lépése az a belátás, hogy a világnézeti ellentétekből még nem következik az emberi haladáshoz való ellentétes viszony. Konkrétan: a keresztény transzcendenciából nemcsak negatív, hanem szükségképpen pozitív társadalom-koncepciók, etikai értékredek és magatartásformák is levezethetők.

Hangsúlyozom: szükségképpen pozitívak is, - mert a kereszténység - mind minden más vallás -, soha nem egyetlen osztályhoz kötődik, hanem mindig az adott társadalom egész szociális bázisán épül fel. Így azonos vallásos burokokban szükségképpen eltérő és egymást kizáró társadalmi tartalmak, réteg- és osztályérdekek jelennek meg.

Ezért "Isten" neve soha nem csak manipulációs eszköz; nemcsak a minenkori uralkodó osztály hatalmi helyzetének szentesítője, s ezzel összefüggésben a "nép ópiuma", hanem egyidejűleg humanisztikus tendenciák, társadalmilag progresszív, sőt forradalmi törekvések eszmei fegyvere is.

Ennek bizonyítására talán elég arra utalni, hogyan értékelt Marx az Ótestamentumi ösztönzések szerepét az angol polgári forradalomban, vagy hogy - Engels állítása szerint - a szocializmus első megjelenési formája a korai kereszténység; de folytathatnánk a sort a rabszolgafelkelések, az antifeudális eretnekmozgalmak és a reformáció történetén át egészen a mai latin-amerikai forradalmi megmozdulásokig, Harvey Cox és Camillo Torres példájáig. Ezekben a mozgalmakban Isten neve mellett mindig szerepel az emberi kiszolgáltatottság megszüntetésének programja is.

II.

Az már egészen más kérdés - és nem cáfolja az eddigieket -, hogy az 1960-as évekig nem ezek a pozitív tendenciák domináltak a kereszténységben, hanem a világ valóságos problémáitól elzárkózó, bigott fundamentalista-integrista irányzatok.

Igy mindaddig, amíg fennállt a constantinusi "uralkodó egyház" koncepciója, amíg az egyházak önfenntartási érdekeit azonosították előbb a feudális monarchiák, majd később a polgári társadalmak érdekeivel, amíg az istenből levezetett természetjog alapján szentesítették a magántulajdont és a társadalmi egyenlőtlenségeket, addig a két eszmerendszer képviselői nemcsak világnézeti, de a politika frontján is szembekerültek egymással; dialógusról tehát - legalábbis a klérus vonatkozásában - szó sem lehetett.

Csak egy példa: XI. Pius pápa még 1931-ben is ezt vallotta: "Senki sem lehet egyszerre jó katolikus és a szó valódi értelmében vett jó szocialista." - 1937-ben pedig hozzáfűzte: "A kommunizmus - legbelső magjában rossz, és semmilyen téren sem szabad együttműködni vele."<sup>1</sup> Feltétlenül idekivánczok azonban két megjegyzés. Az egyik: hogy a kialakult helyzetért nemcsak a kereszténység felelős. Köztudott, hogy Marx-Engels-Lenin elméleti alapvetése után a megvalósult szocialista rendszerekben (előbb a Szovjetunióban, majd Kelet-Európa többi országában is) súlyosan eltorzult a szocialista építés elmélete és gyakorlata. Témánk vonatkozásában ez úgy jelentkezett, hogy rendkívül egyoldalúan interpretálták a klasszikusok valláselméletét. A klasszikus hagyatékából kizárólag a vallásra vonatkozó negatív megállapításokat vették át, s ezeket abszolutizálták, alkalmazták bármilyen vallási jelenségre. Így az egyházakban ténylegesen jelenlévő reakciós törekvéseket eltulozták, a papság békemegnyilatkozásait taktikának minősítették, és általában a szocializmus-hoz való hűséget azon mérték le, hogy a hívők mennyire távolodtak el egyházuktól és hituktól. A másik, legalább ilyen fontos megjegyzés: a 60-as években gyökeres fordulat következett be a kereszténység társadalmi és politikai tanításában. Ez persze nem volt előzmény nélküli. Az egyházak voltaképpen csak azt az együttműködést szentesítették, ami már eddig is fennállt a hívők és a nem-hívők között: a két világháború közötti népfrontmozgalmakban, az antifasiszta ellenállásban, és mindenekelőtt a kialakult szocialista rendszerekben. Itt annak arányában vált egyre intenzívebbé az együttműködés, ahogy a hívők felismerték: a szocialista forradalom - még a személyi kultusz időszakában is - a saját keresztény programjuk egy részét valósítja meg.

A teológiát szükségképpen összhangba kellett hozni a cselekvéssel, a megváltozott világ realitásával. Ez nem ment harc nélkül.

Katolikus részről Mounier, Lacroix, Lévinas, Domenach, Maréchal, Rahner, Teilhard de Chardin és az un. nyílt irányzatok számos képviselője már a századfordulótól kezdve szinte sziszifuszi harcot folytatott az egyház konzervatív köreivel.

A protestáns fordulat előzményei szintén a századfordulóig nyulnak vissza. A "liberális teológiával" szembeforduló "vallásos szocialisták" már akkor azt vallották, hogy a polgári érdekek védelmében kiárúsított keresztény hit valójában isten ügyének elárulása,

ezzel szemben a szociáldemokratákkal, sőt a marxistákkal is - együtt kell működni, mert a szocializmus isten földi országát valósítja meg.

Szólni kell még Barth, Bonhoeffer és mások tanításairól is, de nem követhetjük nyomon ezeket a progresszív vonulatokat, pusztán arra van időnk, hogy bizonyos végeredményeket kézisszerűen összefoglaljunk.

### III.

Katolikus részről a II. Vatikáni Zsinat hozott frontáttörést, 1962-65 között.

Először is: visszavonhatatlanul leszámolt az "uralkodó egyház" koncepciójával. Krisztus munkájának analógiájára az egyház egyetlen feladata az, hogy "üdvözítsen, nem pedig hogy elítéljen; ... hogy szolgáljon, nem pedig, hogy neki szolgáljanak" - olvashatjuk "Az egyház a világban" című konstitúcióban.<sup>2</sup> Gondoljuk meg: milyen "kereszt ut" vezethetett a "nem uralkodni" negatívum után a "szolgálni" pozitívumának felismeréséhez!

Azután : szerves összefüggésben azzal, hogy kialakult a szocialista világrendszer és a harmadik világ - következésképpen az egyház már nem vállalhatta annak kockázatát, hogy híveinek cselekvési normáit továbbra is egyetlen társadalmi alakulat - a kapitalizmus - követelményei szerint szabja meg. A zsinat megerősítette azt, amit Rahner még a zsinat előtt mondott: "Isten csak transzcendens eszkatalógiát irt elő a világnak, de nem nyilatkozott ki semmilyen evilági utópiát" -, tehát "Helytelenül értelmezték az egyház tanítását azok, akik - vallási motívumokra hivatkozva - meréven elutasították a szocialista strukturát" - olvashatjuk ugyanott a történelmi jelentőségű önkritikát.<sup>3</sup> Más szavakkal ez annyit jelent, hogy a keresztény tanításból nem következik sem a kapitalizmus, sem a szocializmus; az egyház elvileg "nyitott".

S végül a harmadik mozzanat: "... ha az egyház teljességgel el is utasítja az ateizmust, mégis őszintén vallja, hogy a hívőknek is, a nem-hívőknek is együtt kell működni, hogy helyes módon épüljön a világ, mindnyájunk lakhelye."<sup>4</sup> Ez - más utalásokkal együtt - egyértelmű felhívás a dialógusra.

Mindent összevetve : az "új katolikus teológia" jelentőségét én abban látom, hogy anélkül elégíti ki az emberek hitéleti szükségleteit, hogy konzekvensen szembefordítaná őket a társadalmi haladással. Ez valóságos történelmi fordulat, ezt a dialógusban feltétel nélkül honorálni kell, - bár kétségtelen, hogy a protestantizmus még ennél is messzebbre jutott.

Engedjék meg, hogy itt a magyar protestáns példára hivatkozzam. Nem "nemzeti elfogultság" vezet, hanem a tények: olyan radikális átértékelődési folyamat indult itt meg - már

a negyvenes években -, amely minőségileg új korszak nyitányát jelzi az egész egyháztörténetben, s így szükségképpen a marxista-keresztény dialógusban is. Ez a felfogás is a szolgálatteológiából indul ki, de azt egészen konkrétan értelmezi: nem egyszerűen "nyitott", hanem a kapitalizmus-szocializmus alternatívái közül fenntartás nélkül a szocializmust választja. Ezzel összefüggésben átértékeli az egész keresztény-protestáns tradíciót: a forradalom, a forradalmi erők, a társadalmi tulajdon, magántulajdon, a munka, az osztályharc, a békemozgalom és a függetlenségi harcok teljesen új értelmezést nyernek a teológiában, olyannyira, hogy következtetései - konkrét tartalmukban - lényegében egybeesnek a marxizmus társadalompolitikai tanításaival.

Természetesen a levezetés világnézeti alapja más. Amíg a marxizmus a valóság analizálása alapján jut el a társadalmi haladás immanens törvényeinek feltáráshoz, addig a szolgálat-teológia a biblikus-krisztocentrikus módszert alkalmazza. Ugy véli, hogy korunk forradalmi folyamataiban Isten emberszeretete, humanizmusa jut érvényre. Éppen ezért a helyesen értelmezett hit kritériuma a szocialista-kommunista forradalmi folyamatban való aktív részvétel. S azok az egyházak és hívők, akik nem teljesítik ezt a parancsot, Isten ügyét tagadják meg akkor is, ha hitükre hivatkoznak. Viszont aki az embert szolgálja, az isteni humanizmust valósítja meg akkor is, ha ateista.

Nem állítom, hogy ez a koncepció már általános a mai keresztény teológiában. De tény, kisugárzása nemzetközi szinten is egyre jelentősebb. S ami a lényeg: egyértelműen bizonyítja, hogy igenis lehet egymást kizáró ontológiai alapelvekből azonos politikai konklúziókra jutni.

Nyilvánvaló, hogy a marxizmus nem mehet el szótlannal az új típusú keresztény felfogások mellett. Ezt annál kevésbé teheti, mert éppen abban különbözik a polgári ateizmustól, hogy nem egyszerűen "Isten" tagadása, hanem lényegileg és elsődlegesen: az ember állítása. Ateizmusa tehát humanizmusából fakad. Abból az emberközpontú történelemfelfogásból, amely szerint kizárólag az ember önteremtő, s miközben saját eszközeivel - minden transzcendens segítség nélkül - a természetből folytonosan kidolgozza magát, felépítés is az így teremtett sorsért.

Korunkban ez a történelmi felelősség úgy konkretizálódik, hogy - Lenin szavaival élve - "a vallás elleni küzdelmet alá kell rendelni az osztályharc szükségleteinek"<sup>5</sup>; vagyis nem engedhető meg, hogy a hívők és nem-hívők alkotta szocialista nemzeti egység szétforgácsolódjék a - rövid távon amúgy is megoldhatatlan - világnézeti kérdések vitájában.

De, ha az ateizmus-teizmus nem politikai választóvonal, akkor szükségképpen mindenkire egyetlen közös értékmérő vonatkozik: a szocializmus melletti elkötelezettség. Ugy vélem, ez a legdöntőbb felismerés abban az átértékelési folyamatban, amely - a személyi

kultusz tanulságainak levonása után - a marxizmusban is elkezdődött, s csakis ennek eredményeként mondhatta Kádár János 1980-ban, a XII. kongresszuson: hazánkban az egyházak és az állam között "ma már nem egyszerűen rendezett viszonyról van szó, hanem a nép javára végzett közös munkáról." Az más kérdés, hogy a felelős állami és pártvezetők nyilatkozataiban rögzített elvek szükségképpen ellentmondásosan érvényesülnek a mindennapi gyakorlatban.

Közvéleményünk nem rendelkezik olyan valláselméleti-történeti felkészültséggel, amelynek alapján helyesen tudná megítélni a vallások és egyházak tényleges történelmi szerepét. Ennek problémáival lépten-nyomon küszködünk, különösen az ifjúság oktatásában és nevelésében.

Ez jórészt a múlt öröksége - de nemcsak az; esetenként még a marxisták is nehezen szabadulnak meg az új jelenségekkel szembeni közömbösség attitűdjétől, a régi, "jól bavált" dogmatikus sémáktól. Nehéz új gondolkodásmódot tanulni, s különösen nehéz korszerű módon gondolkodni a marxizmus hegemoniájáról.

E hegemonia megvalósulását természetesen nem-eszmei (gazdasági, politikai) eszközökkel is támogatni kell, de illúzió lenne azt hinni, hogy egy világnézet, egy ideológia vezető szerepe ezen a támogatáson mulik.

Az eszmei hegemonia - minőségi kategória. Érvényesülése társadalmi kritériumoktól függ. Vagyis attól, hogy az adott eszmerendszer mennyire képes az emberek tényleges történelmi szükségleteire, problémáira reflektálni; mennyire képes társadalmi és egyéni önismeretet gazdagító, cselekvést inspiráló válaszokat adni. S mivel tény, hogy társadalmunkban konkurrens értékrendek vannak jelen, dialogikus összevetésük nemcsak arra ad lehetőséget, hogy a vitázó felek - a saját értékpremisszáikból kiindulva és a saját logikájuk szerint - a másik fél által is ösztönözten tovább építkezzenek. Bár ebben a vonatkozásban még csak az első lépéseket tettük meg, a választott utról már nem térhetünk le.

#### JEGYZETEK

- 1 Idézi Lukács József: A párbeszéd elveiről. Világosság, 1982. 5.
- 2 Egyház a mai világban. Szent István társulat kiadása 1967. 7.
- 3 A II. Vatikáni Zsinat tanítása. Szent István társulat kiadása 1975. 42.
- 4 Uo. Ecclesiam suam... - enciklika. 75. oldal
- 5 Lenin: Válogatott Művek, Kossuth, 1977.III. kötet. 235. old.